

A Critical Reflection on the Book *Persian Grammar Based on Transformational Theory*, Authored by Mehdi Meshkatoddini

*Bahram Shabani*¹

Received: 5/3/2024

Accepted: 13/10/2024

Abstract

This research, conducted using a descriptive-analytical method and based on library resources, provides a critical review of the book *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini, which serves as the assigned textbook for the course *Persian Grammar 2* in the undergraduate Persian Language and Literature curriculum. The findings indicate that the book is a valuable source for this course in terms of its presentation and discussion of many foundational topics in linguistic grammar, detailed explanation of traditional grammatical issues from a linguistic perspective, and provision of illustrative examples. However, it also exhibits noteworthy shortcomings in several areas: In terms of alignment with the official course syllabus such as the definition of theory in linguistics, an overview of various syntactic theories, and clarification of major differences between traditional and linguistic grammars; In terms of structure particularly in the flawed chapter organization, complex language, and inconsistencies in the numbering of main and subheadings; And in terms of content such as deficiencies in definitions and conceptual explanations, and inaccuracies in some examples. These issues warrant critical attention, and this study may serve as a useful contribution toward revising and improving the book.

Keywords: *Criticism of Persian Grammar Based on Transformational Theory, criticism of the works of Mahdi Meshkatoddini, criticism of contemporary Persian grammar, revision of the Persian grammar headings.*

¹ Corresponding author, assistant professor Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and humanities, Jahrom University, Jahrom, Iran
bahram.shaabani@gmail.com ORCID: 0000-000-5754-7558

1. Introduction

The book *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini, which has been approved and recommended as the main textbook for the course "Persian Grammar 2" by the 800th session of the Supreme Council for Curriculum Planning of the Ministry of Science, Research, and Technology, has been published for years without revision. Due to its discussion of foundational issues in linguistic grammar and its detailed explanations of many traditional grammatical topics from a linguistic perspective.

especially in chapters eight through fifteen it is a practical and valuable source. However, it also suffers from notable shortcomings in four key areas: alignment of content with the approved course syllabus, structural coherence, depth of content, and quality of examples. These issues are critically analyzed in this study, and academic, effective solutions have been proposed. Attention by the author to these critiques and incorporating them in future editions would significantly enhance the effectiveness of teaching linguistic grammar concepts to Persian language and literature students.

2. Literature Review

Unlike other literary sciences, research in Persian grammar is relatively recent and mostly dates back to the last hundred years. Numerous books have been authored under the title *Persian Grammar*, which are too many to list here, though many are cited in this research.

The book *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini has, until now, not been critically evaluated, nor has any review been published on it. However, the following related articles address similar topics:

Zandi Moghadam (2010) reviews and critiques *Brief Modern Grammar Based on Modern Linguistics* by Khosrow Farshidvard, and *Persian Grammar Based on Linguistics* by Seyyed Behnam Alavi Moghadam and Mohammadreza Pashaie.

Shabani (2018) critiques *Persian Grammar 2* by Hasan Ahmadi Givi and Hasan Anvari, analyzing its shortcomings in structure, content, examples, and alignment with the official curriculum.

Kamran (1973) offers a critique of Parviz Natel Khanlari's *Persian Grammar*, especially noting issues in the section on noun complements.

Moshaveri and Barati (2016) review *Persian Grammar: Prepositions and Conjunctions* by Khalil Khatib Rahbar, highlighting several issues.

The present research focuses on the book *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini, which has not previously been approached from this perspective.

3. Methodology

This study is based on the latest printed edition of *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini. The text was critically examined across several dimensions, including its treatment of foundational issues in linguistic grammar, elaboration of traditional grammar topics based on linguistic science, use of examples, alignment with the official curriculum, structural organization, and content integrity. In addition, the critique relies on library sources, especially authoritative grammatical works from both major approaches to grammar: the traditional and the linguistic perspectives.

4. Results

This critical review, conducted in light of the revised undergraduate curriculum for Persian language and literature, reveals that *Persian Grammar Based on Transformational Theory* by Mahdi Meshkatoddini serves as an appropriate coursebook in terms of its coverage of foundational linguistic grammar topics, elaboration of traditional grammar from a linguistic viewpoint, and use of examples. However, some of its content does not align with parts of the approved curriculum, such as defining linguistic theory, briefly presenting different syntactic theories, and highlighting the distinctions between traditional and linguistic grammar frameworks.

Structurally, the book fails to address phonology (as in semi-sentences) and inadequately discusses adverbs and particles. The language of the book is relatively difficult, and there are numerous issues in organizing content especially in the hierarchical numbering of main and subheadings.

From a content standpoint, the book also contains shortcomings, such as marginalizing morphology in Persian grammar, limiting grammatical knowledge to linguistic instruction, excluding literary texts and examples, presenting an inconsistent view on the prescriptive vs. descriptive nature of grammar, inadequately defining linguistic units, overemphasizing native speakers' linguistic intuition, lack of clarity in explaining key sentence elements in Persian, incorrectly equating the verb phrase with the predicate, insufficient explanation of

subcategorization rules, imprecise naming of verb tenses, and incomplete classification of plural markers and nominal inflectional signs.

The explanations of adverbs, pronouns, the particle "rā," complements, and several examples also contain notable errors.

Raising awareness among readers especially students about these issues, and bringing them to the attention of the author and publisher for revision, can be seen as one of the key contributions of this research.

References

- Abolghasemi. Mohsen (2013). History of Persian Language. 12th (ed.) Tehran: SAMT.
- Abolghasemi. Mohsen (2014). Historical Grammar of Persian. 11th (ed.) Tehran: SAMT.
- Anvari. Hasan. Ahmadi Givi. Hasan (2010). Grammar of Persian Language (2). 3rd rev. 6th (ed.) Tehran: Fatemi.
- Bateni. Mohammadreza (1997). Descriptive Structure of Persian Grammar. 8th (ed.) Tehran: Amir Kabir.
- Bateni. Mohammadreza (1992). A Fresh View on Persian Grammar. 5th (ed.) Tehran: Agah.
- Curriculum Committee of Persian Language and Literature (2012). Undergraduate Curriculum in Persian Language and Literature: Syllabi and Resources for Grammar of Persian 2 p.17.
- Farshidvard. Khosro (2003). Comprehensive Modern Grammar. 1st (ed.) Tehran: Sokhan.
- Gharib. Abdolazim. et al. (1994). Persian Grammar (Five Professors). 11th (ed.) Tehran: Jahan Danesh.
- Homayoun Farrokh. Abdolrahim (1985). Comprehensive Persian Grammar. Compiled by Roknoddin Homayoun Farrokh 3th (ed.) Tehran: Elmi Publishing Institute.
- Kamran. Morteza (1973). Discussion and Critique on Dr. Parviz Khanlari's Grammar Book (Supplement). Gohar. 9th vol. p.871–873.
- Khanlari. Parviz Natel (1991). Persian Grammar. 11th (ed.) Tehran: Toos.
- Khayyampour. Abdolrasoul (1994). Persian Grammar. 9th (ed.) Tehran: Ketabforoushi-ye Tehran.
- Meshkatoddini. Mahdi (2000). Persian Grammar Based on Transformational Theory. 1st (ed.) Mashhad: Ferdowsi University.
- Moshaveri. Zohreh. Barati. Mahmoud (2016). Critique on Persian Grammar Book: Prepositions and Conjunctions. Nameh Farhangestan (Grammar Special Issue). 12th year. No.12. p.325–342.

- Shabani. Bahram (2018). Critique of the Book Grammar of Persian 2 by Hasan Anvari and Hasan Ahmadi Givi. Nameh Farhangestan (Grammar Special Issue). 14th year. No.14. p.223–249.
- Shariat. Mohammadjavad (1992). Persian Grammar. 5th (ed.) Tehran: Asatir.
- Vahidian Kamyar. Taghi. Omrani. Gholamreza (2000). Persian Grammar (1). 7th (ed.) Tehran: SAMT.
- Zandi Moghadam. (2010). Review of the Book "Persian Grammar Based on Linguistics". Nameh Farhangestan (Grammar Special Issue). 6th year. No.6. p.268–273.
- Zandi Moghadam. Zahra (2010). Review of the Book "Brief Modern Grammar Based on Modern Linguistics". Nameh Farhangestan (Grammar Special Issue). 6th year. No.6. p.264–267.

فصلنامه

سال ۲۲، شماره ۸۷، بهار ۱۴۰۴، ص ۱۰۹-۱۳۰

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.22.87.109>

تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

دکتر بهرام شعبانی^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱/۱۷ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۷/۲۲

چکیده

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی انتقادی کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی، سرفصل درس دستور زبان فارسی ۲ در مقطع کارشناسی رشته زبان و ادبیات فارسی پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این کتاب از جنبه‌های طرح و بررسی بسیاری از مباحث بنیادین دستور زبانشناختی، توضیح و تفصیل بسیاری از مباحث دستور سنتی بر پایه علم زبانشناسی و ارائه نمونه‌مثالها منبعی درخور برای این درس به شمار می‌آید؛ اما از لحاظ انطباق با سرفصلهای تعیین‌شده در برنامه درسی، همچون تعریف نظریه در زبانشناسی، معرفی اجمالی نظریات مختلف نحوی و بیان تفاوت‌های عمده دستور سنتی با دستورهای زبانشناختی و ساختار بویژه نقص در فصل‌بندی مطالب، پیچیدگی زبان و اشکال در شماره‌گذاری عناوین اصلی و فرعی و محتوا شامل کاستی در تعاریف و مفاهیم و نادرستی برخی نمونه‌مثالها نارساییهایی قابل

۱۰۹

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۲، شماره ۸۷، بهار ۱۴۰۴

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه جهرم - نویسنده مسئول

bahram.shaabani@gmail.com

ORCID: 0000-000-5754-7558

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-

تأمل و نیازمند به بررسی نیز دارد که این پژوهش می‌تواند در بازنگری و رفع آن مؤثر واقع شود.

کلیدواژه‌ها: نقد دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، نقد آثار مهدی مشکوه‌الدینی، نقد دستور زبان فارسی معاصر، بازنگری سرفصل ثننور زبان فارسی.

۱. مقدمه

در دوران معاصر، عکس سده‌های گذشته، صاحب‌نظران و اندیشمندان بسیاری به علم دستور زبان فارسی پرداخته و آثار آموزشی و پژوهشی بسیاری را در این زمینه در دسترس سخن‌گویان و دوستداران زبان فارسی گذاشته‌اند. دستور زبان از آغاز تأسیس دانشگاه تهران تاکنون، جزء سرفصلها و منابع درسی در مقاطع گوناگون رشته زبان و ادبیات فارسی بوده و در سالهای اخیر در برنامه یکسان‌سازی سرفصلها و منابع درسی رشته‌های دانشگاهی، چاپ اول کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی، طبق مصوبه هشتصدمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مورخ ۱۳۹۱/۴/۴، منبع اصلی درس دستور زبان فارسی ۲، پیشنهاد و تصویب شده است. (کمیته برنامه‌ریزی زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۹۱: ۱۷). این کتاب که سالهاست بدون ویرایش چاپ می‌شود به لحاظ طرح و بررسی مباحث بنیادین دستور زبانشناختی و شرح و تفصیل بسیاری از مباحث دستور سنتی با دیدگاه زبانشناسی بویژه در فصلهای هشتم تا پانزدهم، منبعی کارآمد و درخور است؛ اما نارساییهای قابل تأملی نیز دارد که بررسی و رفع آن ضروری است. هم‌چنین توجه مؤلف به این نقد و تأثیر آن در ویرایش و اصلاح کتاب در چاپهای بعد در آموزش بهتر مفاهیم دستور زبانشناختی به دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی بسیار اثرگذار و سودمند خواهد بود.

۱-۱ روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در قالبی کیفی به انجام رسیده و چاپ آخر کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی مبنای نقد و بررسی قرار گرفته است.

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

۲-۱ پیشینه پژوهش

پژوهشها در دستور زبان فارسی به‌عکس دیگر علوم ادبی تقریباً به یک‌صد سال اخیر برمی‌گردد و تازگی دارد. عبدالرسول خیامپور در این باره می‌نویسد:

اما در ایران و در زبان فارسی باید اذعان کرد که نسبت به دستور زبان چندان توجهی نشده و اگر از بعضی تألیفات که اغلب در هندوستان به عمل آمده و از پاره‌ای مسائل دستوری که بعضی فرهنگ‌نویسان در مقدمه فرهنگها (مانند فرهنگ انجمن‌آرای ناصری و برهان قاطع و برهان جامع و غیر آنها) که تألیف آنها هم از زمان ما چندان دور نیست نوشته‌اند، قطع نظر شود، اقدام به تدوین و تألیف دستور زبان فارسی به معنی حقیقی خود، بسیار تازه است (خیامپور، ۱۳۷۳: ۱۳).

در این موضوع، کتابهای زیادی اغلب با نام دستور زبان فارسی تألیف شده که در این تحقیق به بیشتر آنها استناد شده‌است و معرفی آن در این نوشتار نمی‌گنجد. موضوع مقالات زیر نیز به این پژوهش نزدیک است:

زندى مقدم (۱۳۸۹) به معرفی و نقد کتابهای دستور مختصر امروز بر پایه زبان‌شناسی جدید از خسرو فرشیدورد و دستور زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی از سید بهنام علوی مقدم و محمدرضا پاشایی پرداخته‌است.

شعبانی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای به نقد کتاب دستور زبان فارسی، تألیف حسن احمدی گیوی و حسن انوری پرداخته و نارسائیهای آن را از جنبه‌های انطباق با سرفصلهای تعیین‌شده در برنامه درسی، ساختار، محتوا و نمونه مثالها بررسی و نقد کرده‌است.

کامران (۱۳۵۲) به نقد و بحث بر کتاب دستور زبان فارسی، اثر پرویز ناتل خانلری پرداخته و نکاتی را درباره بحث «متمم اسم» از بخش دوم کتاب یادآور شده‌است. مشاورى و براتى (۱۳۹۵) به نقد کتاب دستور زبان فارسی، کتاب حروف اضافه و ربط از خلیل خطیب‌رهبر پرداخته و پاره‌ای از اشکالات آن را بررسی کرده‌اند.

موضوع این پژوهش، بررسی و نقد کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی است که تاکنون با این نگاه بدان پرداخته نشده است.

۲. نارسایها

در این بخش، اشکالات کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی

مشکوه‌الدینی در چهار مبحث نارسایی در همخوانی مطالب با سرفصلهای تعیین شده در برنامه درسی، نارساییهای ساختاری، نارساییهای محتوایی و نارسایی در برخی نمونه مثالها بررسی می‌شود.

۱-۲ نارسایی در همخوانی مطالب با سرفصلهای برنامه درسی

در برنامه درسی دوره کارشناسی زبان و ادبیات فارسی، که در هشتصدمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در تاریخ ۱۳۹۱/۴/۴ به تصویب کمیته برنامه‌ریزی زبان و ادبیات فارسی رسیده، سرفصلهای درس دستور زبان فارسی ۲ (دیدگاه زبانشناسی)، کد ۱۲ به این شرح است: تعریف نظریه و ویژگیهای آن در زبانشناسی، معرفی اجمالی نظریات مختلف نحوی؛ منجمله ساختگرایی، نقشگرایی و زایشی، تفاوت‌های عمده دستور سنتی با دستور زبانشناختی با تأکید بر مسائلی چون توصیف، تجویز، همزمانی و درزبانی و گزینش یک الگو یا چهارچوب زبانشناختی برای توصیف دستور زبان فارسی و بررسی جنبه‌های مختلف دستور زبان فارسی بر اساس آن. در این قسمت، چگونگی همخوانی مطالب کتاب با سرفصلهای تعیین شده در برنامه درسی، به‌ویژه مبحث نظریات و تفاوت‌های دستورهای سنتی و زبانشناختی به‌ترتیب بررسی می‌شود.

۱-۱-۲ پرداختن به تعریف نظریه و نظریات نحوی در زبانشناسی

باطنی نظریه‌های عمومی زبان را دربرگیرنده وجوه اشتراک زبانها می‌داند و با بیان این نکته که نظریه‌های عمومی زیادی درباره طبیعت زبان وجود دارد که هریک کم‌وبیش بین زبان‌شناسان طرفدار دارد به سه نظریه عمومی زبان اشاره کرده است (← باطنی، ۱۳۷۶: ۱۴ و ۱۵). وی هم‌چنین در فصل چهارم کتاب نگاهی تازه به دستور زبان به شرح دستور گشتاری- زایشی پرداخته است (← باطنی، ۱۳۷۱: ۱۰۹-۱۵۱). فرشیدورد نیز با تأکید بر این نکته، که دستورهای نوشته‌شده بر پایه مکتبهای جدید زبانشناسی «از لحاظ پژوهشهای علمی مفیدند، ولی از نظر تعلیمی نه» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۴۱)، چهار دستور فارسی مبتنی بر چهار مکتب جدید زبانشناسی را معرفی کرده (← همان: ۴۱) و مشکوه‌الدینی کتاب دستور زبان فارسی را بر پایه نظریه گشتاری یا به قول فرشیدورد «مکتب تبدیلی» (همان: ۴۱) چامسکی نوشته؛ اما تعریف جداگانه و خاصی از نظریه و نظریه‌های عمومی زبان بویژه ساختگرایی و نقشگرایی و نیز تعریف یکپارچه و شرح

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

جداگانه و کاملی از «نظریه گشتاری»، که مبنای دستورنویسی او بوده، ارائه نکرده و بدون مقدمه به بیان عناصری همچون توانش، دانش و کنش زبانی و به طور پراکنده به مبحث گشتار پرداخته است.

دستور گشتاری- زایشی برای نخستین بار به صورت انسجام‌یافته‌ترین و مهمترین نظریه زبانی در تاریخ زبانشناسی در کتاب *ساختهای نحوی* منتشر شده در سال ۱۹۵۷ م. اثر نوام چامسکی، زبانشناس و صاحب‌نظر مشهور به جهانیان معرفی شد. این نظریه از دو جنبه متمایز ولی مرتبط با هم گشتاری و زایشی تشکیل شده است. چامسکی پس از مطالعات فراوان دریافته بود که دستور سازه‌ای از عهده تبیین روابط بسیار مهم میان جمله‌های زبان برنمی‌آید و بر این باور بود که دستور زیان علاوه بر توصیف واقعیات زبانی و توجیه روابط بین جمله‌های زبان، باید به کشف روابط نهفته در زیربنای جمله‌های عینی نیز توجه کند. او با این هدف برای هر جمله دو نوع ساخت ژرف ساخت (تعیین‌کننده روابط معنایی و منطقی اجزای جمله) و روساخت (شکل خارجی و عینی جمله) را در نظر گرفت. وی همچنین معتقد بود که ژرف ساخت جمله از راه تعداد محدودی قاعده، که آنها را قواعد گشتاری (شامل حذف، تعویض، افزایش و جابه‌جایی) نامید به روساخت تبدیل می‌شود. از نگاه چامسکی، جنبه زایشی یا خلاق زبان نیز یکی از ویژگیهای مهم آن است به این معنا که یادگیرنده زبان با فراگیری تعدادی واژه و تعدادی قواعد که جنبه زایشی دارند، می‌تواند تعداد نامحدودی جمله بسازد؛ برای اطلاعات بیشتر (← باطنی، ۱۳۷۱: ۱۰۹-۱۵۱).

۲-۱-۲ نبود مبحثی در تفاوت‌های دستور سنتی با دستور زبانشناختی

بسیاری از صاحب‌نظران دستور زبان فارسی در مباحث مقدمه یا تاریخچه، ویژگیها، تفاوت‌ها و کاستیهای کتابها و دیدگاه‌های مختلف دستوری را تبیین کرده‌اند (← باطنی، ۱۳۷۶: ۱۴-۱۹؛ باطنی، ۱۳۷۱: ۱۷-۷۴؛ خیامپور، ۱۳۷۳: ۱۱-۱۴؛ فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۳۴-۵۴). از آنجاکه درس دستور زبان فارسی ۱ بر پایه متون و برای تبیین دیدگاه سنتی و درس دستور زبان فارسی ۲ با هدف آشنایی دانشجویان با دیدگاه زبانشناختی انتخاب شده و ذهن دانشجویان پس از گذراندن درس دستور زبان فارسی ۱، کاملاً به مباحث دستور سنتی مشغول است، مبحثی در تاریخچه، شیوه‌های دستورنویسی و علل پیدایش دو شیوه دستور سنتی و دستور زبانشناختی که به سرشت و گذشته زبان فارسی برمی‌گردد

و ویژگیها و تفاوت‌های عمده هر دو دیدگاه ضروری است.

۲-۲ نارساییهای ساختاری

نارساییهای عمده ساختاری کتاب را می‌توان ذیل سه زیرعنوان نارسایی در فصلبندی مطالب، نارسایی در زبان و نارسایی در دسته‌بندی و شماره‌گذاری عنوانهای اصلی و فرعی بررسی کرد.

۲-۲-۱ نارسایی در فصلبندی مطالب

صاحب‌نظران و دست‌نویسان سنتی، اغلب مقوله‌های هفتگانه یا انواع کلمات فارسی را مبنای دست‌نویسی قرار داده و در کنار آن به مباحثی مانند تبیین الفبای فارسی، تعریف و تاریخچه دستور زبان، صرف، نحو، جمله و انواع آن، حالت یا نقش کلمات، وندها، فرایندهای واجی و... نیز پرداخته‌اند (← انوری، ۱۳۸۹: سه- شش؛ قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۳- ۶؛ خیامپور، ۱۳۷۳: ۱۱- ۱۴؛ فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۷- ۲۰؛ شریعت، ۱۳۷۱: ۳؛ همایون‌فرخ، ۱۳۶۴: ۳۶- ۵۰). برخی دست‌نویسان زبانشناس نیز دستور زبان را بر اساس واحدهای زبانی فصلبندی و بررسی کرده‌اند (← باطنی، ۱۳۷۶: شش- یازده). مشکوه‌الدینی این کتاب را بر مبنای خاصی فصلبندی نکرده‌است. می‌توان گفت که آمیزه‌ای از شیوه‌های دست‌نویسان سنتی و زبانشناختی را الگوی دست‌نویسی خویش قرار داده‌است. او نیمی از کتاب را به مباحث زبانشناختی بویژه تبیین عناصر و مؤلفه‌های نظریه گشتاری و نیم دیگر را به مطالبی درباره پنج مقوله فعل، اسم، صفت، ضمیر و قید از دیدگاه زبانشناختی اختصاص داده‌است. از مهمترین کاستیهای این کتاب، نبود فصل یا حتی مبحثی درباره صوت یا گروه صوتی و طرح ناقص مقوله حرف با محدود کردن آن به بررسی نصف و نیمه تعدادی از حرفهای اضافه‌است. مقوله‌های دیگر بویژه صفت، ضمیر و قید نیز به صورت ناقص و از جنبه‌های خاصی بررسی شده و بسیاری از مطالب زبانشناختی لازم درباره آن، مثل ساختمان و طبقه، مغفول مانده‌است. فصل دوم نیز اشکالاتی دارد که به آن خواهیم پرداخت. در مجموع، فصلبندی کتاب، کاستیهای قابل تأملی دارد و به بازبینی نیازمند است.

۲-۲-۲ نارسایی در زبان

با اینکه مؤلف کوشیده‌است مطالب دستوری را علمی‌تر بیان کند، زبان کتاب نسبتاً پیچیده

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

است به‌طوری‌که فهم بسیاری از مطالب آن بویژه در شش فصل نخست برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی دشوار است. این پیچیدگی زبان، باعث شده است گاه ساده‌ترین مفاهیم دستوری، سخت بیان شود؛ یعنی در اثر ضعف در رسانگی، برخی مفاهیم ساده و ابتدایی در پیچیده‌ترین صورت آشکار شده‌است؛ مثلاً جملات زیر در توضیح نهاد و گزاره، خود بر دشواری مطلب افزوده است در حالی‌که ساده‌تر از این نیز می‌توان آن را بیان کرد:

بر اساس نمودار (۴) در بالا، معلوم می‌شود که ساده‌ترین توصیف ساختی جمله، که اساساً برپایه شَمّ زبانی سخنگویان صورت می‌پذیرد، تجزیه صورت عینی و ملموس آن به واحدهای سازنده است، که چنانکه گفته شد در نخستین تجزیه به دو بخش تقسیم می‌گردد و هر بخش نیز به نوبه خود به بخشهای کوچکتر تجزیه می‌شود. در اصطلاح به بخش اول که از نخستین تجزیه جمله به دست می‌آید «نهاد» و به بخش دوم، «گزاره» گفته می‌شود (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۵: ۳۴).

مهمترین مسأله در نارسایی زبان کتاب، اصطلاح‌سازی است؛ چنانکه در چهار فصل نخست کتاب، افزون بر اصطلاحات و عناوین معمول و آشنای دستور سنتی یا زبان‌شناختی، نزدیک به چهل اصطلاح ناآشنا نیز به چشم می‌آید که فهم و حفظ آن دشوار است و باعث تداخل مطالب در ذهن دانشجویان می‌شود؛ مثلاً بخش عمده مطالب زیر را همین‌گونه اصطلاحات شکل داده‌است:

۱۱۵ به آخرین زنجیره ژرف‌ساختی (مانند نمونه ۶)، «کودک + زبان + می + آموز + Φ + -د» زنجیره پایانی و به هریک از زنجیره‌های پیش از آن زنجیره‌های غیرپایانی گفته می‌شود. هم‌چنین هریک از واحدهای «کودک»، «زبان»، «آموز»، و «-د» در مثال بالا نشانه‌های پایانی نامیده می‌شود. به همه زنجیره‌های غیرپایانی بر روی هم سابقه یا مراتب اشتقاق گفته می‌شود (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۵: ۴۷) و بخش نحوی دو نوع قاعده دارد: الف) قاعده‌های مقوله‌ای (بازنویسی) که بر نمادهای مقوله‌ای یعنی اسم، فعل و جز آن به کار بسته می‌شود و معمولاً به صورت سازه‌نما (نمودار درختی) نشان داده می‌شود. ب) قاعده‌های انتخاب. قاعده‌های انتخاب بر پایه نمادهای مرکب شکل می‌گیرد که آنها نیز به نوبه خود از راه قاعده‌های زیرمقوله‌ای مشخص می‌شود؛ چنانکه مشاهده شد، قاعده‌های زیرمقوله‌ای، چگونگی تجزیه نمادهای مقوله‌ای را به مشخصه‌های نحوی معلوم می‌سازد و بدین ترتیب نمادهای مرکب را به دست می‌دهد (همان: ۵۸).

در فصل هشتم نیز اصطلاحات «متمم مفعول بواسطه، متمم مفعولی، متمم عامل، متمم مسندی مفعول و متمم ابزاری» (همان: ۱۱۰-۱۱۵) می‌تواند ذیل عنوان متمم، طرح و فعل و گروه فعلی در یک فصل بررسی شود.

۲-۲-۳ نارسایی در دسته‌بندی مطالب و شماره‌گذاری عنوانها

ساختار متن کتاب به لحاظ دسته‌بندی و شماره‌گذاری عنوانهای اصلی و فرعی نیز اشکالات بسیاری دارد. مطالب گاه دسته‌بندی شده؛ اما عنوانها و زیرعنوانها بدرستی مشخص و شماره‌گذاری نشده‌است؛ مثلاً در فصل دوم، عنوان اصلی «واحد‌های دستوری» (که باید به «واحد‌های زبانی» تغییر یابد). با شماره ۱- آمده‌است و در ادامه، مطلب فرعی «انواع تکواژ» که باید به صورت ۱-۱- زیرشماره عنوان اصلی قرار گیرد نیز مانند عنوان اصلی به صورت ۲- شماره‌گذاری شده‌است. مطالب فرعی تر «تکواژهای واژگانی، دستوری، اشتقاقی و تصریفی» نیز می‌توانسته است به صورت ۱-۱-۱ و ۲-۱-۱- الی آخر، زیرشماره آن باشد. این اشکالات در فصلهای دیگر کتاب بویژه فصلهای چهارم، ششم، نهم، دهم، دوازدهم، چهاردهم و پانزدهم نیز کاملاً به چشم می‌آید؛ مثلاً در فصل چهارم، عنوان اصلی «بخشهای نحوی دستور زبان» با شماره ۱- آمده و در ادامه، عنوانهای فرعی «قاعده‌های سازه‌ای یا مقوله‌ای»، «واژگان و قاعده‌های زیرمقوله‌ای» و «قاعده‌های گشتاری» نیز مانند عنوان اصلی به صورت ۲-، ۳- و ۴- شماره‌گذاری شده است. گاه نیز متن، دسته‌بندی نشده و مطالب پی‌درپی و در پاراگرافهای طولانی آمده است. در اینجا به همین چند نمونه بسنده و تأکید می‌شود که دسته‌بندی و شماره‌گذاری عنوانها در اغلب فصلها به بازبینی و اصلاح نیاز دارد.

۲-۳ نارساییهای محتوایی

نارساییهای محتوایی بسیاری نیز در متن کتاب هست که بیشتر در فصلهای دربرگیرنده مباحث مرتبط با زبان‌شناسی به چشم می‌آید. در این بخش، اشکالات در زمینه‌های تعاریف، مفاهیم و برخی نمونه مثالها بررسی می‌شود.

۲-۳-۱ کم‌رنگ انگاشتن بخش صرف در دستور زبان

در صفحه ۱۵ در تبیین دستور زبان آمده‌است: «یکی از عمده‌ترین موضوعهای زبان‌شناسی، بررسی و توصیف چگونگی پیوند واژه‌ها برای پدید آوردن جمله‌های

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

بیشمار در هر زبان است. به این بخش از بررسی و توصیف زبان معمولاً دستور زبان و یا به اصطلاح دقیق‌تر نحو گفته می‌شود» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۵). در جایی دیگر نیز به نقل از چامسکی بخشهای عمده دستور زبان زایا گشتاری، بخش نحوی، بخش آوایی و بخش معنایی معرفی، و در ادامه زیربخشهای آن به تفصیل بررسی شده است (← همان: ۳۹-۴۰). این عبارات و دیدگاه حاکم بر کتاب نشانگر این است که مؤلف یکی از بخشهای اصلی دستور زبان یعنی صرف را کمرنگ انگاشته؛ حال اینکه «صرف شعبه‌ای است از دستور زبان و زبانشناسی که ویژگی کلمه‌ها و سازه‌ها را به‌تنهایی بررسی می‌کند» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۲۴). گذشته از اهمیت صرف در دستور زبان فارسی، مؤلف به‌رغم این کمرنگ انگاری در جای‌جای کتاب از کارکردهای صرف استفاده کرده است و مباحثی چون سازه‌های دستوری، سازه‌شناسی لغات (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۵-۳۰)، قاعده‌های زیرمقوله‌ای (← همان: ۵۳-۵۶)، تبیین انواع کلمات، مانند فعل لازم و متعدی (← همان: ۱۰۸-۱۰۹)، تبیین انواع فعل از لحاظ زمان و ساختمان (← همان: ۱۱۷-۱۳۶)، نشانه‌های صرفی اسم (← همان: ۱۳۸-۱۴۴)، انواع ضمیر (← همان: ۱۷۵-۱۸۱)، ساختمان حروف اضافه (← همان: ۲۰۵-۲۰۶) و تبیین انواع قید از لحاظ معنا (← همان: ۲۱۰-۲۱۴) همه به حوزه صرف تعلق دارد.

۲-۳-۲ محدود کردن دانش دستور زبان به آموزشهای زبانشناسی

در صفحه ۱۹ در چگونگی توضیح دستور زبان توسط سخنگویان آمده است: «البته سخنگویان زبان نمی‌توانند درباره چگونگی دستور زبانشان به‌طور دقیق و مطمئن توضیح دهند؛ مگر آنکه آموزش ویژه زبانشناسی دیده باشند» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۹) و در ادامه بر این نکته، که توصیف و نمایش دانش زبانی ناخودآگاه سخنگویان، کار زبانشناس است، تأکید شده است (همان: ۱۹۹). هرچند آگاهی از علم زبانشناسی از ملزومات دستورنویسی است، توانمندیها و اندوخته‌های دیگری چون اشراف بر ادب فارسی و انواع آن در دوره‌های گوناگون، آشنایی با زبانهای دیگر به‌ویژه عربی و انگلیسی، توجه هم‌اندازه به صورت و معنا، آگاهی از دستور سنتی و برگزیدن شیوه‌ای تلفیقی از دستور سنتی و زبانشناسی نیز برای نوشتن دستور زبان فارسی بویژه دستور تعلیمی لازم است؛ بنابراین توضیح یا توصیف، دانش زبانی سخنگویان یا به عبارتی دستور زبان، هم به آموزشهای دستور سنتی نیازمند است و هم به آموزشهای زبانشناسی.

۳-۲ حذف متون و جمله‌های ادبی از حوزه بررسی دستور زبان

در صفحه ۱۷ موضوع توصیف دستور زبان به جمله‌های عادی محدود و جمله‌های ادبی، خیالی و...، موضوع توصیف سبک ادبی یا دیگر کاربردهای خاص زبان قلمداد شده است (← همان: ۱۷). این مطلب، که می‌تواند نوعی تجویز باشد، دو اشکال اساسی دارد: نخست اینکه جای طرح و بررسی مسائل دستوری متون نظم و نثر گذشته و جملات ادبی فارسی، که بنیاد واژه‌ها و جمله‌های زبان فارسی است - به استثنای نمونه‌های خاص تاریخی - دستور زبان است. به قول برخی محققان، بهره‌گیری از شعر و ادبیات به عنوان شاهد مثال به دستور که نوعاً علمی خشک است، طراوت می‌بخشد و از سنتهای پسندیده دستورنویسی در ایران است (← فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۶۶). هم‌چنین دستورنویس به تأمل و تبحر در متون گذشته نیازمند است و دستور زبان، بدون متون و جملات ادبی، همچون فرزندی بدون پدر یا مادر است (← همان: ۶۱). دوم اینکه موضوع سبک‌شناسی و دیگر علوم ادبی از دستور زبان جداست و بررسی مفصل ویژگیهای خاص دستوری متون و جملات ادبی در حوزه آن علوم قرار نمی‌گیرد.

۴-۳-۲ نگاه دوگانه به اصل توصیفی یا تجویزی بودن دستور زبان

مؤلف به نقل و تقلید از دستورنویسان زبان‌شناس، بارها بر توصیفی بودن دستور زبان تأکید کرده است (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۱۹، ۴۴)؛ موضوعی که باطنی درباره آن می‌نویسد:

مقصود از ذکر کلمه «توصیف» در عنوان (کتاب) تصریح این نکته است که ما صرفاً به بیان چگونگی آن گونه زبان فارسی که انتخاب کرده‌ایم، می‌پردازیم و از این پا فراتر نمی‌گذاریم؛ یعنی هیچ نوع قضاوت خوب یا بد، درست یا غلط درباره الگوهای زبان که توصیف کرده‌ایم، نخواهیم کرد (باطنی، ۱۳۷۶: ۱۲).

او تجویزی بودن را یکی از اشکالات بزرگ دستورهای موجود و دستورهای سنتی دانسته است (← همان: ۱۶؛ باطنی، ۱۳۷۱: ۴۰). برخی محققان دیگر نیز دستور خود را توصیفی شمرده‌اند: «و نیز سعی کرده‌ایم که کار ما توصیفی باشد، نه تجویزی» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۵۷). تبیین این موضوع، که کدام مباحث یا چه میزان از مباحث دستور زبان توصیفی یا تجویزی است از حوصله این نوشتار خارج است؛ اما توجه به این نکته مهم است که در برخی کتابهای دستوری، که مؤلفانشان آن را توصیفی دانسته‌اند، تجویز

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

و داوری در درستی یا نادرستی مطالب نیز صورت گرفته است؛ مثلاً باطنی در بررسی مبحث برتری گفتار بر نوشتار درباره فرض دستورنویسان سنتی در اصیل و درست دانستن زبان نوشتار می‌نویسد: «این فرض کاملاً غلط است» (باطنی، ۱۳۷۱: ۵۳) و سرانجام به برتری گفتار بر نوشتار حکم می‌دهد (همان: ۵۴). هم‌چنین در ادامه بحث در بررسی این مطلب در دستور زبان فارسی پنج‌استاد، که پیش از ورود مبحث تمایز واج و حرف به دستور زبان فارسی، حرف را صوتی که به کیفیتی مخصوص از دهان برآید تعریف کرده است (پنج‌استاد، ۱۳۷۳: ۱۱)، می‌نویسد: «بحث نقطه داشتن و نداشتن و چسبیده بودن و نبودن درباره آن بی‌معنی است» (باطنی، ۱۳۷۱: ۵۶). مشکوه‌الدینی هم‌چنین با استناد به نظر هادلسون بر این نکته، که منظور از نمونه‌های گفتاری نادرست، آن‌گونه ویژگی‌های دستوری تجویزی نیست، که دستورنویسان سنتی مشخص می‌کنند به نقل از باطنی می‌نویسد: «دستورنویسان سنتی معمولاً آن دسته از صورتهای زبانی را که بر حسب سلیقه آنان با کاربرد نویسندگان بزرگ دوره‌های گذشته زبان سازگار نیست، نادرست می‌انگارند» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۱). این نظر نیز از جهاتی قابل نقد است که در اینجا به نکاتی درباره آن بسنده می‌شود: نخست اینکه دستورنویسان برجسته سنتی در بیان درستی یا نادرستی صورتهای زبانی، سلیقه‌ای داوری نکرده‌اند و دوم اینکه در تبیین دستور زبان، کاربرد صورتهای زبانی توسط نویسندگان بزرگ دوره‌های گذشته همچون فردوسی، ناصر خسرو، بیهقی، نصرالله منشی، سعدی و... را نمی‌توان بسادگی کنار گذاشت.

۵-۳-۲ نقص در عنوان، تعریف و توضیح واحدهای زبانی

عنوان فصل دوم کتاب با موضوع واحدهای زبانی - که مطلبی متناسب با دیدگاه زبانشناختی و مؤثر است - «واحدهای دستوری» نوشته شده‌ایت (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۵) و باید اصلاح شود. باطنی در توضیح این واحدها می‌نویسد: «زبان فارسی در روی محور زنجیری، قابل تقسیم به پنج واحد است» (باطنی، ۱۳۷۶: ۴۴) و با تأکید بر اینکه این واحدها به یک اندازه نیستند و می‌توان آنها را در درجات مختلف نسبت به هم قرار داد، می‌نویسد: «ترتیب واحدهای فارسی از بزرگتر به کوچکتر عبارت خواهد بود از: جمله، بند، گروه، کلمه و واژک» (همان: ۴۵). بنابراین در این فصل، هم واحد «بند» (جمله غیرمستقل) از واحدها حذف شده و هم توضیح دیگر واحدها که نیاز

دانشجویان رشته زبان و ادب فارسی است به استثنای «تکواژ یا واژک» کامل نیست. در توضیح گروه نیز از گروه صوتی، که از مقوله‌های دستوری واژگانی است، نامی نیامده است (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۵). نکته قابل بحث دیگر اینکه در مثالها یک واژه نیز گروه به شمار آمده (همان: ۲۶)؛ که ایراد برخی صاحب‌نظران بر آن قابل تأمل است: «پاره‌ای از زبان‌شناسان ساختگرا یک کلمه را هم یک گروه خوانده‌اند که این تناقضی است معنایی و مغایر است با تعریف گروه که به بیش از یک کلمه اطلاق می‌شود» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۹۸). در این فصل، عنوان واژه‌بست نیز از جنبه‌هایی قابل تأمل است: نخست اینکه این اصطلاح به گونه‌ای در ادامه توضیح واحدهای زبانی آمده که گویی یکی از آنهاست. دوم، کلماتی که ذیل این عنوان آمده از مقوله‌هایی متفاوت است که مشمول عنوانی یکسان نمی‌شود؛ مثلاً ضمائر متصل فاعلی، مفعولی، مضاف‌الیهی، حرف ربط «و»، نشانه ندای «ا» و حتی کسره اضافه، واژه‌های گوناگون مستقل یا غیرمستقلی هستند که به واژه قبل از خود می‌چسبند؛ اما نشانه نکره «ی» نوعی واج است. سوم، لفظ «رو» در جمله «نامه رو نوشت»، تلفظ عامیانه واژه «را» است که جدا خوانده و نوشته می‌شود و ویژگیهای واژه‌بست را ندارد.

۶-۳-۲ تأکید بیش از حد بر کارایی شَمّ زبانی سخنگویان زبان

مؤلف در جاهایی از شَمّ زبانی سخنگویان زبان یاد کرده (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۰، ۳۴، ۳۵) که بهتر است هم تعریف یا توضیحی درباره آن ارائه شود و هم در کارکردهای بیان شده برای آن، بیشتر تأمل شود؛ مثلاً در صفحات ۳۶ و ۳۵ آمده که تجزیه صورت عینی جمله به واحدهای سازنده آن چون نهاد و گزاره بر پایه شَمّ زبانی سخنگویان صورت می‌پذیرد و جمله بر همین پایه به طور پیاپی به بخشها یا واحدهای نحوی تجزیه‌پذیر است (← همان: ۳۴-۳۵)؛ حال اینکه درک مبحث نهاد و گزاره و واحدهای نحوی کوچکتر، نیازمند به آموزش و فراتر از شَمّ زبانی سخنگویان است که گاه نزد دستورنویسان با چالش همراه بوده است (← فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۴۲). در صفحه ۳۸ نیز آمده است: «سخنگویان به طور ناخودآگاه بر فرایندهایی که براساس آن معانی شکل می‌گیرد و با صورتهای آوایی یا نوشتاری مناسب همراه می‌شود، تسلط دارند» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۳۸)؛ اما میزان این تسلط ناخودآگاه، مشخص نشده است.

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

۷-۳-۲ کاستی در بیان سازه‌نماهای اصلی جمله‌های زبان فارسی

سازه‌نماهای اصلی، که زنجیره‌های اولیه تشکیل دهنده ژرف‌ساخت جمله‌ها تعریف شده (← همان: ۴۹) قالبهایی است که ارکان اصلی جمله‌های فارسی در آن قرار می‌گیرد؛ بنابراین افزون بر سازه‌نماهای متشکل از فعلهای متعدی، لازم و ربطی، سازه‌نمای جملائی که با افعالی از مصدرهای نامیدن، پنداشتن، شمردن، حساب کردن، به شمارآوردن و مانند آن تشکیل شده‌است نیز باید رسم شود؛ زیرا نقشی که در کتابهای دستور با نامهای گوناگون «متمم فعل ناقص» (خیامپور، ۱۳۷۳: ۷۰) «مکمل» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۴۳۰)، «تمیز» (انوری، ۱۳۸۹: ۱۲۴)، «متمم» (باطنی، ۱۳۷۶: ۷۷)، «متمم مسندی مفعول» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۱۴)، و «مسند» (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۹: ۲۲) آمده‌است نیز در این جمله‌ها از ارکان جمله به‌شمار می‌رود و قابل حذف نیست.

۸-۳-۲ اطلاق گروه فعلی به گزاره جمله

مؤلف، واحد زبانی گروه را «رشته‌ای از واژه‌ها، که به‌صورت یکپارچه و به‌عنوان یک واحد با دارا بودن یکی از هسته‌های مشخص فعل، اسم، صفت، حرف اضافه و قید با رابطه دستوری خاص در جمله به کار می‌رود (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۵)، تعریف کرده؛ اما گروه فعلی را شامل یک یا چند واحد نحوی دانسته است که به‌طور کلی در جایگاه گزاره ظاهر می‌شود (همان: ۱۰۳). هم‌چنین در جای‌جای کتاب، گروه‌های اسمی را که در جایگاه مفعول، مسند، متمم، متمم مسندی مفعول و قید واقع می‌شوند، ذیل گروه فعلی آورده‌است (همان: ۴۸-۱۱۶). این تعبیر از گروه فعلی با تعریف مؤلف و تعاریف دیگر از واحد زبانی گروه که آن را ساخته‌شده از یک یا چند کلمه دانسته‌اند که در ساختمان بند به کار می‌رود (باطنی، ۱۳۷۶: ۱۱۰)، تناقض دارد و این گروه‌های اسمی که در جمله در جایگاه مفعول، مسند، متمم، متمم مسندی مفعول، قید و... واقع می‌شود، در عناصر تشکیل‌دهنده ساختمان گروه فعلی یعنی عنصر سازنده منفی، افعال ناقص، عنصر غیرفعلی، فعل واژگانی، عنصر سازنده مجهول و عنصر سازنده حالت (همان: ۱۱۱) جای نمی‌گیرد. این کاستی در تعریف «فعل واژگانی» نیز آشکار شده است: «فعل واژگانی، فعل اصلی است که به‌تنهایی می‌تواند در جایگاه گروه فعلی ظاهر شود؛ مانند نمونه‌های رفت» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۱۷)؛ حال اینکه این تعریف فقط درباره فعلهای لازم مصداق

می‌یابد و طبق آن، فعل‌های واژگانی نیازمند به مفعول یا مسند، نمی‌توانند به تنهایی در جایگاه گروه فعلی (گزاره) ظاهر شوند.

۹-۳-۲ کاستی در تبیین قاعده‌های زیرمقوله‌ای

منظور از قاعده‌های زیرمقوله‌ای، همان چهارچوب یا قواعد دستوری است که براساس آن، انواع کلمات از جنبه‌های گوناگون تجزیه می‌شوند. مؤلف با زبانی نسبتاً دشوار در تعریف این قاعده‌ها نوشته است: «به قاعده‌های دستوری (یا قاعده‌های واژگانی) خاصی که چگونگی تجزیه یک مقوله واژگانی را به مشخصه‌های نحوی آن نمایش می‌دهد یا آن را به صورت مشخصه‌های نحوی بازنویسی می‌کند، قاعده‌های زیرمقوله‌ای گفته می‌شود» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۵۳). گذشته از دشواری تعریف، مؤلف در تبیین قاعده‌های زیرمقوله‌ای انواع کلمات، فقط به اسم و فعل پرداخته است (همان: ۵۳-۵۶) و در بررسی این دو مقوله نیز کاستیهای بسیاری دیده می‌شود؛ مثلاً در نشان دادن قاعده‌های زیرمقوله‌ای اسم، برخی ویژگیهای اسم یا انواع آن همچون ذات و معنا، عام و خاص و معرفه و نکره به اختصار بررسی و بر برخی مشخصه‌های غیرضرور چون جاندار یا غیرجاندار بودن اسم در نقشهایی چون فاعل بیش از اندازه تأکید شده است. نکته مهمتر اینکه برخی ویژگیها یا انواع اسم، چون ساختمان (ساده، مشتق، مرکب)، شمار (مفرد و جمع)، مصدر، اسم مصدر، نام‌آواها و... مغفول مانده است (← همان: ۵۳). در بررسی قاعده‌های زیرمقوله‌ای فعل نیز فقط به لازم یا متعدی بودن آن اشاره شده و ویژگیهای مهم شخص، شمار، زمان و انواع آن، ساختمان، بُن، وجه، معلوم و مجهول، فعلهای ربطی یا اسنادی، فعلهای کمکی و برخی گونه‌های فعل مانند فعل دعا و فعل کوتاه، مغفول مانده است (← همان: ۵۵-۵۶).

۱۰-۳-۲ کاستی در تبیین متمم

در فصل هشتم در تبیین گروه فعلی و واحدهای سازنده آن به انواعی از متمم اشاره شده است که در نامگذاری، شرح و نمونه مثالهای آن، اشکالاتی هست. توضیح اینکه نخست باید اصطلاح متمم، که در کتابهای دستوری، تعاریف و تعبیر گوناگونی از آن آمده از دیدگاه زبان‌شناختی یا از نگاه مؤلف، تعریف و مبنای دسته‌بندی آن مشخص شود. هم‌چنین بهتر است عنوانهای «متمم مفعول به واسطه، متمم مفعولی، متمم عامل، متمم مسندی مفعول و متمم ابزاری» (همان: ۱۱۰-۱۱۵)، که بین برخی از آنها بویژه متمم

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

مفعول به واسطه، متمم مفعولی، متمم عامل و متمم ابزاری، تمایز و مرز دقیقی نمی‌توان مشخص کرد، زیر عنوان اصلی متمم و در چند بند به صورت گونه‌های آن تبیین شود. درباره اصطلاح «به واسطه» نیز دیدگاه برخی صاحب‌نظران، که «بی‌واسطه» و «به واسطه» را ترجمه غلط از زبانهای فرانسه و انگلیسی دانسته‌اند و معتقدند اصولاً در فارسی جز در موارد حذف حرف ضافه «را»، «مفعول بی‌واسطه» دیده نمی‌شود (← فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۲۱۱)، قابل تأمل است. فرشیدورد این انواع را به استثنای «متمم عامل»، مفعول دوم یا متمم قیدی با معانی گوناگون به شمار آورده است (همان: ۲۱۳-۲۱۵).

۱۱-۳-۲ کاستی در نامگذاری برخی زمانهای فعل

نامگذاری افعال مضارع اخباری (حال ساده) و ماضی نقلی ساده و اطلاق نام ماضی استمراری به فعل ماضی ملموس (مستمر) و حال استمراری به فعل مضارع ملموس (مستمر) نیز قابل تأمل است. مؤلف با دیدگاهی زبان‌شناختی و احتمالاً با نگاه به زبان انگلیسی، افعالی را که در دستور سستی با نام مضارع اخباری آمده، حال ساده (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۲۰) نامیده که چند نکته درباره آن قابل یادآوری است: - در فارسی بویژه در متون گذشته و گفتار عامه، صورت فعلی بن مضارع + شناسه مانند «گویم» نیز زیاد کاربرد دارد که اغلب با نام مضارع ساده آمده است. - مؤلف عنوان «ماضی ساده» را نیز برای صورت بن ماضی + شناسه مانند «افتادم» به کار برده که در دستورها سستی نیز با همین نام آمده و ساختمان آن با مضارع ساده قابل مطابقت و بررسی است. - بنابراین با توجه به وجه و مفهوم خبری فعل مضارع اخباری (حال ساده)، بهتر است این صورت فعلی با نام شناخته شده «مضارع اخباری» بررسی شود یا دست‌کم به افعال مضارع ساده و کاربردهای آن نیز زیر عنوان «حال ساده» اشاره شود. واژه «ساده» در صورت فعلی، که «ماضی نقلی ساده» (همان: ۱۲۷) نامیده شده است نیز می‌تواند چالش برانگیز باشد و بهتر است این افعال با همان نام معروف «ماضی نقلی» طرح و بررسی شود. درباره یکی از صورتهای فعلی {داشتم، داشتی...} + صورت ماضی استمراری (الف) با شناسه هم‌مرجع { که ذیل نام «ماضی استمراری» آمده نیز نگارنده معتقد است که این فعل پیش و بیش از اینکه بیانگر استمرار باشد بر ملموس بودن آن برای گوینده دلالت دارد؛ یعنی در جمله «داشتم می‌خواهیدم که حالم خراب شد»، گویی گوینده موضوع فعل را هنوز لمس و حس می‌کند و بیش از استمرار آن برایش اهمیت دارد. هم‌چنین کاربرد و معنای خاص این گونه افعال با فعلهای ماضی استمراری معروف

متشکل از {می + بن ماضی + شناسه} مانند «می‌رفتم» نیز متفاوت است. این نکته در- باره فعل مضارع ملموس یا مستمر، که در این کتاب «حال استمراری» نامیده شده نیز صادق است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که این دو صورت فعلی به ترتیب ماضی و مضارع ملموس یا مستمر (در جریان) نامگذاری شود.

۱۲-۳-۲ کاستی در دسته‌بندی نشانه‌های صرفی اسم

در فصل دهم، ذیل عنوان «۲- نشانه‌های صرفی اسم»، این نشانه‌ها به دو نوع کلی عام و غیرعام دسته‌بندی شده که چند نکته درباره آن قابل تأمل است: در کتابهای دستور زبان، اسم از جنبه‌های گوناگونی چون عام و خاص، ذات و معنا، معرفه و نکره، مفرد و جمع، ساختمان و... بررسی و دسته‌بندی شده‌است؛ اما تقسیم به دو دسته کلی عام و غیرعام درباره آن دیده نمی‌شود. در این دسته‌بندی کلی، دو دسته جنس یا نوع و نکره، عام و دو دسته معرفه و خاص، غیرعام به شمار آمده که افزون بر نامرسوم بودن آن، تداخل ویژگیهای عام و خاص با نکره و معرفه را باعث شده است. هم‌چنین نشانه‌ها یا ویژگیهای دیگر اسم بویژه ذات و معنا، مفرد و جمع و ساختمان (ساده و مشتق و مرکب) در این دسته‌بندی کلی، نادیده انگاشته شده؛ بویژه که یکی از این نشانه‌ها (مفرد و جمع) بعدتر در زیرعنوانها شامل الف) نشانه‌های جنس و نوع ب) نشانه‌های معرفه و نکره پ) نشانه‌های مفرد و جمع- بی‌اینکه در دسته‌بندی از آن یاد شده باشد، آمده- است.

۱۳-۳-۲ کاستی در تبیین نشانه‌های جمع اسم

در تبیین نشانه‌های جمع نیز اشکالات زیادی دیده می‌شود: نخست اینکه عنوان مبحث «نشانه‌های مفرد و جمع» است که خود نوعی حشو است؛ چرا که اسم مفرد نشانه‌ای ندارد. دوم در بیان نشانه‌های جمع فارسی «ها» و «ان» به فارسی بودن این دو نشانه و برتری کاربرد آن نسبت به نشانه‌های جمع عربی برای فارسی‌زبانان، اشاره‌ای نشده و مؤلف این دو نشانه را نیز مانند دیگر نشانه‌های جمع رایج در فارسی بررسی و معرفی کرده است (← مشکوٰه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۴۱). سوم، حرف میانجی «گ» در «گان» که مانند «ی» در «یان» برای آسانی تلفظ در جمع بستن کلماتی که به «ه» دارای صدای کسره یا مصوتهای بلند ختم می‌شوند، می‌آید از عناصر سازنده نشانه‌های جمع و از اجزای آن به شمار آمده‌است. این دیدگاه باعث شده‌است تا دو نشانه جمع فارسی «ان» و «ها»، که

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

«ان» از نشانه‌های جمع فارسی که «در فارسی میانه ān و īn و ūn بوده» (ابوالقاسمی، ۱۳۹۲: ۲۲۰) باقی مانده و «ها» در فارسی میانه به صورت ihā از صفت قید می‌ساخته و در فارسی دری برای ساختن جمع به کار رفته (همان: ۲۲۰)، بدون مبنا به سه نشانه «ان»، «ها» و «گان» افزایش یابد (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۴۲). این نکته درباره «جات»، «که از «ات» ساخته شده» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۸۷) و احتمالاً در شرایط فرهنگی عربی‌مآب دوره قاجار شکل گرفته، نیز صادق است؛ یعنی این نشانه که حرف «ج» در آن نیز میانجی است، عنصر سازنده نشانه جمع به شمار آمده و مؤلف نیز «گان» را مانند «جات» و مفهوم آن را دالّ بر مجموعه دانسته است (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۴۳). این تعبیر هم با سیر نشانه‌های جمع در تاریخ زبان فارسی ناهمخوان است و هم ذهن دانشجویان زبان و ادبیات فارسی را که درس «تاریخ زبان فارسی» را نیز می‌گذرانند و با مباحث آن آشنا هستند به تناقض و پراکندگی دچار می‌کند. تبیین نشانه صفت مفعولی «ه» نیز با چنین نگاهی صورت گرفته و مؤلف، این عنصر را، که در منابع دستوری، جدا و به صورت «ه»، با نامهای «پسوند صفت‌ساز مفعولی» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۲۸۰)، «پی‌بند اسم مفعول» (باطنی، ۱۳۷۴: ۱۲۰)، «های مختفی» (خیامپور، ۱۳۷۳: ۵۶)، «های بیان حرکت» (انوری، ۱۳۸۹: ۱۴۳)، «ه» بدون نامی خاص» (ابوالقاسمی، ۱۳۹۳: ۳۲۵) و «پسوند ه» (هائ بیان حرکت)» (خانلری، ۱۳۷۰: ۱۷۱) آمده به شکلهای «ته، ده، یده، اده» چسبیده به نشانه‌های ماضی‌ساز معرفی کرده است (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۹). چهارم، جمع مکسر عربی که مانند اسم جمع و برخی ضمایر باید آن را «از جمع‌های بی‌نشانه شمرد؛ زیرا تنها وزن آنهاست که دلالت بر جمع بودنشان می‌کند» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۸۹)، نیز «نوع دیگر نشانه جمع» شمرده شده است (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۴۳) که باید اصلاح شود. این اشکال در توضیح کسره اضافه نیز به نوعی دیده می‌شود (← همان: ۱۶۰).

۱۴-۳-۲ کاستی در تبیین ضمیر

در فصل یازدهم در تبیین ضمیر شخصی متصل، فقط ضمایر متصل غیرفاعلی آمده و به ضمایر متصل فاعلی اشاره نشده است. ضمایر متصل فاعلی، بخش مهمی از ضمایر شخصی متصل هستند که در دستورهای زبانشناختی (← باطنی، ۱۳۷۶: ۱۱۷) و سنتی با همین نام معرفی شده‌اند (← پنج‌استاد، ۱۳۷۳: ۷۴؛ فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۲۴۶؛ شریعت، ۱۳۷۱: ۲۳۴؛ انوری، ۱۳۸۹: ۱۸۸). خانلری این ضمایر را شناسه نامیده (← خانلری، ۱۳۷۰: ۲۵) که با نقد برخی

صاحب‌نظران روبه‌رو شده است (← فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۵۱).

۱۵-۳-۲ کاستی در تبیین حرف اضافه «را»

عنوان فصل سیزدهم، «حرف نشانه را» است (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۸۹) که به دلایلی قابل تأمل است: نخست اینکه «را» حرف اضافه است و اگر هم آن را نشاندهنده نقش مفعول بدانیم، اصولاً همه حروف اعم از حروف اضافه، ربط، ندا و تفسیر کلمات نشانه و نقش‌نما هستند و این امر اختصاص به «را»، کسره و حرف ندا ندارد (← فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۴۴۸). ابوالقاسمی نیز این حرف را ذیل حرفهای اضافه ایرانی میانه غربی، که به صورتهای *rādi* در اوستایی و *rāy* در فارسی میانه کاربرد داشته (← ابوالقاسمی، ۱۳۹۳: ۲۶۷) و «به‌صورت را به فارسی دری رسیده» (همان: ۲۷۱)، آورده‌است. دوم در تعریف این حرف آمده‌است: «را واژه دستوری پسین است که تنها به دنبال گروه اسمی ممکن است ظاهر شود» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۸۹). از آنجاکه مؤلف ضمیر را مقوله‌ای جدا از اسم به شمار آورده و فصلی را نیز به آن اختصاص داده‌است (← همان: ۱۷۵)، باید در این تعریف، ضمیر نیز پس از گروه اسمی به جمله اضافه شود. البته در بین سخن‌گویان زبان، «را» پس از مقوله‌های دیگر مانند حرف نیز کاربرد دارد؛ مثلاً در جمله «اگر را کاشتند، سبز نشد».

۱۶-۳-۲ کاستی در تبیین واژه قید

از نکات مهم و ارزشمندی که مؤلف در مبحث قید بدرستی به آن اشاره کرده، این است که «لازم است میان سازه نحوی گروه قیدی و رابطه دستوری قید تمایز گذاشته شود» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۱۸۹)، اما با نقض این دیدگاه درست، برخی صفتها را «واژه‌های قید مشترک با صفت» نامیده‌است. توضیح اینکه اغلب دستورنویسان، قید را از نظر مقوله دستوری به دو دسته قید مختص و قید مشترک دسته‌بندی کرده‌اند. اشکال این تقسیم‌بندی این است که کلماتی که اغلب در اصل اسم یا صفت هستند و نقش قید می‌گیرند در مبحث اسم و صفت، نوعشان بررسی و مشخص شده؛ مثلاً کلمه «خوب» نوعش صفت و کلمه «شب» نوعش اسم است؛ همان‌طور که کلمه «اگر»، نوعش حرف و کلمه «زهی» نوعش صوت یا شبه‌جمله است. حال اگر این کلمات در جمله در جایگاه قید واقع شوند، نوع دستوری‌شان تغییر نمی‌کند، بلکه نقش دستوری‌شان تغییر می‌یابد و چون نوع این کلمات اسم و صفت است، لازم نیست نوع دیگری نیز برایشان قائل

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

شویم و آنها را قید مشترک بنامیم؛ همان‌طور که کلمات «اگر» و «زهی» را که نوع دستوری‌شان به ترتیب حرف و شبه‌جمله است، وقتی نقش قید بگیرند، قید مشترک با حرف و شبه‌جمله نمی‌نامیم (← شعبانی، ۱۳۹۷: ۲۲). اشکال مهم دیگر در تبیین مبحث قید این است که مؤلف در بیان گونه‌های واژه قید (مختص) از دو گونه مهم متشکل از حررف اضافه + کلمات دیگر مانند به‌تندی و ترکیبات عربی در فارسی مانند فی‌الغور نامی نبرده است (← مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۰۸ و ۲۰۹).

۱۷-۳-۲ نارسایی در برخی نمونه‌ها

در نمونه‌ها نیز کاستی‌ها و اشکالاتی دیده می‌شود که در اینجا به آن می‌پردازیم:

- ص ۳۱، «رو» در «نامه رو» و... تلفظ عامیانه «را» است و به دنبال واژه نمی‌چسبد؛ پس واژه‌بست نیست.

- ص ۳۷، در توضیح ژرف‌ساخت جمله «پرنده زیبایی بر شاخه درخت نشست»، آمده است که پرنده [پرنده زیبا بود] بر شاخه درخت نشست. اصولاً کاربرد صفت برای توصیف ویژگی‌های موصوف است و اگر چنین تعبیر شود، باید به جمله ژرف‌ساختی «درخت شاخه داشته است» نیز اشاره کرد که این تعبیرها زائد است.

- ص ۵۴، نمودار درختی قاعده‌های زیرمقوله‌ای اسم باید با اسم آغاز شود؛ یعنی در رأس نمودار، به جای واژه «ذات» باید واژه «اسم» نوشته شود.

- ص ۵۴، در بیان قاعده‌های زیرمقوله‌ای فعل و نمادهای مرکب آن، افعال اسنادی مغفول مانده است.

- ص ۶۸، در نمودار سازه‌نمای ژرف‌ساخت جمله با فعل وجه امری، صورت (۷) نیز باید مانند صورت (۶)، که عنصر وجه اخباری با خط تیره بریده نشان داده شده است، عنصر وجه امری با خط تیره نشان داده شود. این ناهماهنگی در سازه‌نمای ژرف‌ساخت جمله منفی و عنصر نفی در ص ۷۲ نیز دیده می‌شود.

- ص ۷۰، مثال سازه‌نمای نمونه (۱۲) و مثال سازه‌نمای نمونه (۹) در ص ۶۹ تکراری است.

- ص ۱۰۷، مثالهای افعال ربطی «شد» و «گردید»، باید ذیل صورت «مسند + فعل رابط» (ص ۱۰۴) بیاید.

- ص ۱۱۸، ساختهای ششگانه فعل «است» که در اغلب کتابهای دستوری افعال

کمکی در ساخت «ماضی نقلی» قلمداد شده‌اند در این کتاب ذیل نام «بی‌بست رابط» آمده‌است. توضیح اینکه اگر منظور از واژه «رابط» در این عنوان- چنانکه در دستورها رایج است- فعل اسنادی باشد، این نام نادرست است؛ چراکه فعل «است» در صورتهای ماضی نقلی، فعل ربطی یا اسنادی نیست. باطنی این فعل را صورتی از «بود» و عنصر ساختمانی حالت در گروه فعلی دانسته و آن را از فعل واژگانی «است» (صورت اسنادی یا ربطی آن) متمایز دانسته‌است (← باطنی، ۱۳۷۶: ۱۲۸).

- ص ۱۲۹، صورت فعل امر فقط صورت دوم شخص مفرد قلمداد شده و مثالهای «بخوان و بیا» برای آن نوشته شده است؛ حال اینکه صورت فعل امر در دوم شخص جمع و حتی ساختهای دیگر نیز کاربرد دارد.

- ص ۱۳۶، «نان خوردن»، مثال درستی برای فعل مرکب نیست و باید از نمونه‌ها حذف شود.

- ص ۱۴۲، «گان» در واژه‌های دهگان، صدگان و هزارگان فقط پسوند صفت نسبی است و نشانه جمع نیست.

- ص ۱۴۳، مثالهای «مکاتبات»، «مبارزات»، «معاملات»، «مشاهدات»، «کلمات» و... جمع مکسر واژه‌های مفرد «مکاتبت»، «مبارزت»، «معاملت»، «مشاهدت»، «کلمت» و... هستند که در فارسی، حرف «ت» در این واژه‌ها به صورت «ه»، که در اصل «ة» بوده است، نوشته می‌شود؛ بنابراین این مطلب که «نشانه جمع «ات» بیشتر با واژه‌های قرضی عربی، که به مصوّت «- e / e» پایان می‌یابد، ظاهر می‌شود» نادرست است. هم‌چنین مثالهای «دهات» و «باغات» برای نمونه‌های فارسی جمع‌شده با «ات» با پیشنهادها برای پاسداری از زبان فارسی، ناهمخوان است و بهتر است حذف شود.

- ص ۱۵۸، کاربرد اسم در جایگاه و مفهوم صفتی در نمونه‌های «پزشک زن»، «دانشجوی پسر» و انگشتر طلا قابل بررسی است و در برخی کتابهای دستوری دیگر نیز تحت حالت وصفی اسم آمده (خیامپور، ۱۳۷۳: ۴۵، ۵۰، ۵۱)؛ اما نمونه‌های «فصل بهار» و «شهر تهران» بهتر است ذیل وابسته بیانی و توضیحی بیاید

۳. نتیجه‌گیری

در سالهای اخیر در برنامه یکسان‌سازی سرفصلها و منابع دروس رشته‌های دانشگاهی، درس دستور زبان فارسی از دو واحد درسی به چهار واحد افزایش یافته که هدف اصلی

_____ تأملی انتقادی در کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی

آن، آشنایی دانشجویان با دو دیدگاه سنتی و زبانشناختی در دستور زبان بوده است. در این برنامه درسی، کتاب دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، تألیف مهدی مشکوه‌الدینی، بنابر مصوبه هشتادمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مورخ ۱۳۹۱/۴/۴، منبع اصلی درس دستور زبان فارسی ۲، پیشنهاد و تصویب شده است. این تحقیق با توجه به تغییر سرفصلها و ضرورت بررسی منابع آن به بررسی انتقادی این منبع پرداخته‌است که آگاه کردن خوانندگان بویژه دانشجویان از اشکالات و ایرادات کتاب و جلب توجه مؤلف محترم و ناشر به اصلاح اشکالات از دستاوردهای آن خواهد بود. این کتاب به‌لحاظ طرح بسیاری از مباحث بنیادین دستور زبان‌شناختی، تفصیل مباحث دستور سنتی بر پایه علم زبانشناسی و ذکر نمونه مثالها برای این درس منبعی مناسب است؛ اما مطالب آن با بخشی از سرفصلهای تعیین‌شده در برنامه درسی، همچون تعریف نظریه در زبانشناسی، معرفی اجمالی نظریات مختلف نحوی و بیان تفاوت‌های دستور سنتی با دستورهای زبانشناختی انطباق ندارد.

از نظر ساختاری نیز در فصل‌بندی کتاب، مقوله صوت (شبه‌جمله) مغفول مانده و مقوله‌های قید و حرف ناقص بررسی شده‌است. زبان کتاب نیز نسبتاً دشوار است و دسته‌بندی مطالب بویژه شماره‌گذاری عنوانهای اصلی و فرعی اشکالات زیادی دارد.

از لحاظ محتوایی، نارساییها و کاستیهایی همچون کم‌رنگ انگاشتن بخش صرف در دستور زبان فارسی، محدود کردن دانش دستور زبان به آموزشهای زبانشناسی، حذف متون و جمله‌های ادبی از حوزه بررسی دستور زبان، نگاه دوگانه در تبیین اصل توصیفی یا تجویزی بودن دستور زبان، کاستی در عنوان، تعریف و توضیح واحدهای زبانی، تأکید خاص بر کارایی شم زبانی سخنگویان زبان، کاستی در تبیین سازه‌نماهای اصلی جمله‌های زبان فارسی، اطلاق گروه فعلی به گزاره جمله، کاستی در توضیح قاعده‌های زیرمقوله‌ای، کاستی در نامگذاری برخی زمانهای فعل و کاستی در تبیین و دسته‌بندی نشانه‌های جمع و نشانه‌های صرفی اسم در کتاب وجود دارد. در توضیح مقوله‌های قید، ضمیر، حرف اضافه «را»، نقش دستوری متمم و برخی نمونه‌مثالها نیز اشکالات قابل تأملی دیده می‌شود.

فهرست منابع

ابوالقاسمی، محسن؛ (۱۳۹۲) *تاریخ زبان فارسی*؛ چ دوازدهم، تهران: سمت.

- _____؛ (۱۳۹۳) *دستور تاریخی زبان فارسی*؛ چ یازدهم، تهران: سمت.
- انوری، حسن و حسن احمدی گیوی؛ (۱۳۸۹) *دستور زبان فارسی ۲*؛ ویرایش سوم، چ ششم، تهران: فاطمی.
- خیامپور، عبدالرسول؛ (۱۳۷۳) *دستور زبان فارسی*؛ چ نهم، تهران: کتابفروشی تهران.
- باطنی، محمدرضا؛ (۱۳۷۶) *توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی*؛ چ هشتم، تهران: امیرکبیر.
- _____؛ (۱۳۷۱) *نگاهی تازه به دستور زبان*؛ چ پنجم، تهران: آگاه.
- زندى مقدم، زهرا؛ (۱۳۸۹) «معرفی و نقد کتاب دستور مختصر امروز بر پایه زبان‌شناسی جدید»؛ *نامه فرهنگستان (ویژه‌نامه دستور)*، ش ۶؛ ص ۲۶۴-۲۶۷.
- _____؛ (۱۳۸۹) «معرفی و نقد کتاب دستور زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی»؛ *نامه فرهنگستان (ویژه‌نامه دستور)*، ش ۶؛ ص ۲۶۸-۲۷۳.
- شریعت، محمدجواد؛ (۱۳۷۱) *دستور زبان فارسی*؛ چ پنجم، تهران: اساطیر.
- شعبانی، بهرام؛ (۱۳۹۷) «نقدی بر کتاب دستور زبان فارسی ۲ تألیف حسن انوری و حسن احمدی گیوی»؛ *نامه فرهنگستان (ویژه‌نامه دستور)*، ش ۱۴، ص ۲۲۳-۲۴۹.
- فرشیدورد، خسرو؛ (۱۳۸۲) *دستور مفصل امروز*؛ چاپ اول، تهران: سخن.
- قریب، عبدالعظیم و دیگران؛ (۱۳۷۳) *دستور زبان فارسی (پنج استاد)*؛ چاپ یازدهم، تهران: جهان دانش.
- کامران، مرتضی؛ (۱۳۵۲) «نقد و بحث بر کتاب دستور زبان فارسی (تألیف استاد دکتر پرویز خانلری (متمم))»؛ *گوهر*، ش ۹؛ صص ۸۷۱-۸۷۳.
- کمیته برنامه‌ریزی زبان و ادبیات فارسی؛ (۱۳۹۱) *برنامه درسی دوره کارشناسی رشته زبان و ادبیات فارسی*؛ سرفصل‌ها و منابع درس دستور زبان فارسی ۲، ص ۱۷.
- مشاوری، زهره و محمود براتی؛ (۱۳۹۵) «نقدی بر دستور زبان فارسی کتاب حروف اضافه و ربط»؛ *نامه فرهنگستان (ویژه‌نامه دستور)*، ش ۱۲؛ ص ۳۲۵-۳۴۲.
- مشکوة‌الدینی، مهدی؛ (۱۳۷۹) *دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری*؛ چ اول، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ناتل خانلری، پرویز؛ (۱۳۷۰) *دستور زبان فارسی*؛ چ یازدهم، تهران: توس.
- وحیدیان کامیار، تقی و غلامرضا عمرانی؛ (۱۳۷۹) *دستور زبان فارسی ۱*؛ چ هفتم، تهران: سمت.
- همایون‌فرخ، عبدالرحیم؛ (۱۳۶۴) *دستور جامع زبان فارسی*؛ به کوشش رکن‌الدین همایون‌فرخ، چ سوم، تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی.